

PÁZMÁNY MAGYAR MŰVEINEK KRITIKAI KIADÁSA

Most jelent meg Pázmány Péter *Tíz bizonyosság* (1605) című műve (=TB) 2001-es kritikai szövegkiadásához a *Jegyzetek* vaskos (531 oldalnyi) kötete (=TBJ), amelyhez lemezen mellékeltek a már közzétett szöveget.¹ Örömmel üdvözljük ezt a kulturális „eseményt”, amely jelzi, hogy Pázmány kritikai kiadásának 2000-ben megindult munkálatai szépen előrehaladnak Hargittay Emil professzor irányításával, fiatal kutatók közreműködésével. A kritikai kiadás megindításáról, a munkák előrehaladásáról, textológiai és forráskritikai tapasztalatokról időközben beszámolt Hargittay Emil.²

Előzmények

Több mint száz évnek kellett eltelnie, hogy felmerüljön Pázmány Péter művei kritikai kiadásának igénye. Pázmány magyar nyelvű művei 1894 és 1905 között jelentek meg hét kötetben. A TB az ÖM I. kötetében – *Összes Művek*, Budapest, 1894, 371–588. Sajtó alá rendezte Rapaics Rajmond ny. egyetemi tanár, aki *Előszavában* és a könyv végén közölt jegyzetekben, majd a 16–17. századi, idézett írókról és műveikről hasznos tájékoztatást adott, főleg nem szakemberek számára. Az akkori egyetemi kiadás nagy szolgálatot tett ugyan a Pázmány-kutatásnak és a nagyközönség számára készített válogatások szerkesztőinek, de ez a szövegkiadás sok kívánnivalót hagyott maga után: hibákon, téves átírásokon kívül elsősorban hiányoztak Pázmány későbbi kézírásos betoldásai (betétlapokon), amelyek a munkapéldányon, a nyomtatott szöveg előtt és után szerepeltek.

Az új, kritikai kiadás igénye 1998 májusában merült fel a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán, az MTA Irodalomtudományi Intézetével közösen megrendezett *Pázmány Péter és kora* című tudományos konferencia alkalmával.³ E kötet *Bevezetésében* Hargittay Emil már szólt arról, hogy egy fiatalokból álló szakértői gárda megkezdte munkáját, de –

¹ Pázmány Péter, *Tíz bizonyosság* (1605), jegyzetek a szövegkiadáshoz, szerkesztette Ajkay Alinka, közreműködők: Báthory Orsolya és Varsányi Orsolya, Universitas Kiadó–Editio Princeps Kiadó, Budapest, 2012.

² *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Universitas Kiadó, Budapest, 2009, 11–18. Hargittay a kötet előszavában utal Pázmány grazi latin egyetemi előadásai, főleg a *Theologia scholastica* jelentőségéről írt megállapításomra: Pázmány „írói életművében az alapokat, az »aranyfedezetet« grazi filozófiai és teológiai előadásai nyújtják, biztosítva a későbbi hitviták »szakmai« bázisát.”

³ Anyaga megjelent Hargittay Emil szerkesztésében: *Pázmány Péter és kora*, PPKE Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2001. („Pázmány Irodalmi Műhely”, Tanulmányok sorozat 2. kötete) E kötet elején (7–15.) összefoglaltam *A teológus Pázmány* című monográfiámat.

hangsúlyozta – a Pázmány-szövegek exegéziséhez nélkülözhetetlen sokirányú felkészültség egy országos kutatóhálózat összehangolt munkáját igényli a jövőben. Az első három kötet (*Felelet, Tíz bizonyosság, Imádságos könyv*) sajtó alá rendezésének tapasztalatai alapján így fogalmazta meg véleményét a munkákat összehangoló Hargittay professzor: „nem az egy-egy kiragadott résztémát feldolgozó, »heurisztikus« Pázmány-kutatásé a jövő (s ebben a vonatkozásban kötetünk egy része kétségtelenül még a múlt képe), hanem az Öry Miklós által megkezdett rendszeres vizsgálatok befejezésére van szükség. Ez részben az életrajz nyomon követése alapján indokolt levéltári kutatásokat, részben a kritikai kiadás példányfeltáró, szövegkiadó és interpretáló tevékenységét jelenti.”

Hargittay professzor szakszerű tanulmányaival maga is, és tanítványai/munkatársai is igyekeznek ezt az irányt követni. Gyümölcsözően merítenek Öry Miklós SJ (1909–1984) több évtizedes Pázmány-kutatásából, amelyet élete végén magam segítettem tető alá hozni, és folytatni, feldolgozni Pázmány latin és magyar műveinek teológiáját.⁴

A Tíz bizonyosság (1605) kritikai kiadásáról

A *Tíz bizonyosság* kritikai szövegének 2001-es kiadása *Előszavában* (5–7.) Ajkay Alinka és Hargittay Emil megvizsgálja Öry Miklós 1975-ben, a *Diatriba* bevezetésében kifejtett nézetét, amely szerint – külső és belső érvek alapján – a TB Pázmány elsőnek kidolgozott *magyar* munkája.⁵ A Szerzők annyiban módosítják Öry Miklós, majd Bitskey István nézetét, hogy kimutatják: a TB kidolgozása 1605-ben még nem végleges.

A kritikai szövegközlés a mű harmadik kiadása, amely az 1605. évi Grazban megjelent első kiadáson alapul: „*Az mostan támat vy tudomaniok...*” (RMNY II, 1601–1635). A TB sajtó alá rendezője nem vette figyelembe azt a példányt, amely (RM. I. 4° 239 jelzettel) az MTA Könyvtárának Kézirattárában található, és amely tartalmazza Pázmány saját kezű bejegyzéseit. Nagyon fontos ez a *szerzői munkapéldány*; most az átírásban ezt a példányt vették alapul, Pázmány bejegyzéseivel, pótlásaival. A TBJ-kötetben (14–16.) részletes leírást olvashatunk a TB 1605-ös grazi első kiadás ránk maradt tíz példányáról. Utána következik a 2. rész (17–158.): a TB tárgyi jegyzetei és a Pázmány által használt művek és azok mutatója (158–214.); a 3. rész (215–363.): Pázmány kéziratos bejegyzéseinek szövege (latinul). A 4. rész (364–442.): Appendix. A mahomet

⁴ Együttműködésünkről bővebben: Szabó Ferenc SJ, *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*, JTMR–L’Harmattan, Budapest, 2012, 21–29.: „Pázmány ébresztése.”

⁵ Pázmány Péter, *Krisztus látható Egyházáról, Diatriba Theologica*, Pázmány első latin munkája, Eisenstadt, 1975. – P. Öry véleményét összefoglaltuk a Szent István Társulat által 1983-ban kiadott háromkötetes *Pázmány-válogatás* bevezető tanulmányában: Öry Miklós–Szabó Ferenc, *Pázmány Péter (1570–1637)*, I. 94–95.

vallása hamisságáru; az 5. rész (443–521.): Mutatók; a 6. rész (525–530.): Mellékletek.

Óriási munkát végzett Ajkay Alinka munkatársaival együtt. A bőséges tárgyi jegyzetek és az idézett szerzőkről, műveikről tájékoztató mutatók (egyházatyák, zsinatok, eretnokségek, modern szerzők művei) felbecsülhetetlen szolgálatot tesznek a kutatóknak. Így részben megismerhetjük Pázmány közvetlen vagy közvetett forrásait is. Bár ez a kérdés további tisztázásra vár. Az kétségtelen, hogy a nagy újítók, Luther, Kálvin, Melancton stb. műveit eredetiben idézte Pázmány. Külön tanulmányt érdemel, hogy a Szentírás és az egyházatyák latin (és görög) szövegeit mintegy „kapásból” hű és ízes magyar fordításban közölte, hogy így a nem szakember lutheránus és kálvinista hívők is követhessék érvelését. Felfigyeltem a Pázmány munkapéldányára utólag – évek során – a margóra és a pótlapokra beírt szerzői bejegyzésekre. Ezeket már leírta és elemezte a TB 2001-es szövegkiadás *Útmutatójában* (8–15.) Most a TBJ az *Általános tudnivalók*-ban (5–11.) részben megismétlik azokat. Itt a harmadik részbe kerültek Pázmány kéziratos bejegyzései. „A *Tíz bizonyág* kritikai kiadásának alapjául szolgáló ún. munkapéldányban [...] számos, magától Pázmánytól származó, főleg latin nyelvű kéziratos bejegyzést olvashatunk. Ezeknek a főszövegekhez tartozó kiegészítéseknek, javításoknak a nagy része a nyomtatott szöveg elé és után kötött, számozatlan leveleken található. Ezen kívül Pázmány számos megjegyzést írt még a nyomtatott szöveg mellé, a margóra is.” (TBJ 6–7.) A nyomtatvány előtt 18, a szöveg után további 120 levelet kötöttek a könyvbe.

A szerkesztők igazolják, hogy Pázmány élete során többször bejegyzett kiegészítéseket a TB lapjaira. Már Fraknoi feltételezte, hogy Pázmány új kiadást készített elő. Ez talán nem készült el, de Pázmány kiegészítéseit már felhasználta a *Kalauz* első kiadásában.⁶

A TB helye Pázmány életművében: „programkönyv”

Itt ki kellene térnem még Öry Miklós megalapozott hipotézisére: Pázmány összegyűjtött munkáinak kiadási terve a szerző életében.⁷ Hogy Pázmány maga foglalkozott összegyűjtött munkáinak kiadásával, erre vallanak a magyar könyvtárakban levő magyar munkáinak átdolgozott példányai is. A latin művekre vonatkozóan semmi kétség (vö. Dobronoky kéziratos Diariumában az 1637. január 6-i bejegyzést). A bíboros 1635-ben alapított nagyszombati egyeteme leckeönyveinek szánta grazi latin filozófiai és teológiai kurzusait. Innen magyarázhatók az Egyetemi Könyvtárban őrzött *Theologia Scholastica*

⁶ A *Kalauz* keletkezéséről lásd Öry–Szabó, i. m., I, 95–96.: a TB tartalma részben a *Kalauz II., de főleg a III. könyvébe került*. Erről lásd még Hargittay Emil, „Pázmány és a kompiláció”, in *Pázmány Péter és kora*, 251–260.

⁷ Vö. Öry–Szabó, i. m., I, 97–98.

kéziratában található későbbi betoldások: Pázmány a *Kalauz*ból kiegészítette a néhol vázaltszerű traktátusokat. Ez a tény nagyon fontos Pázmány teológiai nézeteinek, például krisztológiájának *fejlődése* szempontjából.⁸

Öry Miklós a TB bevezetőjét „kassai programírásnak” nevezte.⁹ Pázmány ebben kifejti, hogy három módon lehet az újítókat megcáfolni: 1. Az ismertetőjegyek módszerével: a Szentírás bizonyos jeleit adja az igaz Egyháznak; „erről más könyvecskében írtam” (utalás a *Diatribára*). 2. Bizonyos tulajdonságok, „gyümölcsök” bemutatásával, amelyek azt bizonyítják, melyik tan vagy tanító nem lehet igaz. Ezt a módszert a TB-ban használja. 3. A történelmi úttal vagy módszerrel: teológiatörténeti érvekkel igyekszik bizonyítani a katolikus egyház igazát. Ezt alkalmazza a *Kalauz*ban.

Pázmány először a lutherista és kálvinista olvasóhoz fordul, akiket „tíz bizonyossággal” el akar vezetni az igazságra, rámutatva a hitújítás tanainak és apostolainak tévelygéseire. A protestáns „atyafiaknak” megmagyarázza, hogy nem tanítók személye, hanem hamis tudománya ellen ír. Csak szidalmazó, gyalázkodó hangnemük miatt „élesíti meg a penna orrát”. Az egyszerű lutheránus és kálvinista hívőkhöz, „kik együgyűségek-miat megcsalattak, gyengén”, „keresztyéni szeretettel” szól. Ezután összefoglalja a könyv lényegét és szerkezetét.¹⁰

Egy oldalt idézek a TB-ból: ÖM I, 467–503. (= TB 139kk = TBJ 103kk) példának arra, hogy a programkönyvben jelen van a grazi teológiatanár latin traktátusának krisztológiai reflexiója (viták a tomisták és a skotisták között), hivatkozások a Trentói zsinatra, a megigazulás értelmezésére: a szőlőtő-szőlővesszők jánosi hasonlatát már Magyarai ellen is idézte, és majd visszatér a *Kalauz* XII. könyvében a megigazulásról szóló fejtegetésben. Közben utalások még a *Diatribára* is, amelyben mesterét, Bellarminót védelmébe vette az angol Whitakerrel vitatkozva. *A TB valóban programkönyv, és Pázmány egész életművében kulcsfontosságú az, amit Grazban fiatalon latinul tanított, amit a protestánsok elleni hitvitákra készülve magyarul is kidolgozott (már a filozófiatanítás alatt!); és később is, élete folyamán javította, bővítette, a magyarországi protestánsok tanításához alkalmazta, amit a nagy hitújítókkal vitatkozva átgondolt.*

További reflexiók

A TBJ közzétett dokumentációja után *egy következő lépés lenne Pázmány forrásainak, valamint kéziratos bejegyzéseinek alapos tartalmi elemzése.* Ez a

⁸ Vö. Szabó Ferenc, *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*, 157kk. A bejegyzések szerint Pázmány krisztológiájában idővel jobban követi Suárezt, mint grazi tanítása idején.

⁹ Vö. Öry–Szabó, i. m., I, 95. és 113.

¹⁰ Mindezt – a TB és a *Kalauz* kapcsolatát, Pázmány párbeszéd-készségét, „ökumenikus” módszerét – bőven kifejtettem, in *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*, 214–221.

munka fényt derítene egyrészt a bíboros viszonylagos *eredetiségére*, illetve esetleges teológiai *fejlődésére*.

Példának említem azt, amit maga Pázmány felhoz az előbb már idézett szakaszban (ÖM I, 467 = TB 139 = TBJ 103): a tomisták és a skotisták közötti vitát a megtestesülés indítóokáról, cél-okáról.¹¹ Pázmány ugyan az előírások szerint Szent Tamás (ha nem is korabeli tomisták) véleményét követte, miként egyik mestere, a spanyol jezsuita F. Suárez is, de szívesen hangsúlyozták Krisztus abszolút primátusát a teremtésben és a megváltásban (Ef 1,3–10, Kol 1,15–20), és rokonszenveztek Scotusszal, aki a megváltás elé helyezi azt a célt, hogy Krisztus dicsősége és felmagasztalása, tehát maga Krisztus, mint *finis cui* minden teremtett dolog és megváltásunk célja. A Trentói zsinat is – Aranyszájú Szent Jánost idézve, akire a skotisták is gyakran hivatkoznak – a megigazulásról szóló határozatában (DH 1529) kijelenti: „Krisztus dicsősége megváltásunk cél-oka.”¹²

Monográfiámban – áttekintve Pázmány krisztológiáját latin és magyar műveiben – megmutattam, hogy az említett kérdésben és Suárez követésében is fejlődés van: éppen az Egyetemi Könyvtárban őrzött *Theologia Scholastica* kéziratának későbbi bejegyzései alapján állíthatjuk, hogy az érsek, mikor nagyszombati egyeteme leckekönyvnek szánta grazi kurzusait, és a *Kalauz*ból meg későbbi Suárez-munkákból kiegészítette azt, már kissé szabadabban követte Suárez véleményét. Sajnos az említett kézirat betoldásait nem különböztették meg a századfordulón (Breznay Albert és Bitá Dezső) az *Opera Omnia* kiadásakor. Talán pár évtized múlva akadnak fiatal kutatók, akik a latin művek kritikai kiadásának előkészítésére vállalkoznak.

Ezzel jelezni akartam, milyen nagy jelentőséget tulajdonítok a magyar művek szépen haladó kritikai kiadásának.

Dr. Szabó Ferenc SJ

¹¹ Erről bőven értekeztem monográfiámban: *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*. 137–170. – A TBJ jegyzete, 103., 139:23 „Thomista, scotista”, csak Szent Tamás és Duns Scotus filozófiájának egy vitatott tételére utal, valóban a két szerző krisztológiájának különbségéről volt szó: a *Cur Deus homo?* kérdést szabadon vitathatták a katolikusok.

¹² Lásd *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*, 168.